

DÖVLƏT YARDIMI VƏ ONUN AQRAR SAHƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ROLU

A.Q.İSGƏNDƏROV, dissertant
Az.ETKTİ və Tİ

Cəmiyyətdə baş verən radikal dəyişikliklər, istehsal mənasibətlərinin köklü transformasiyası bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar ərzaq kompleksinə də təsirsiz ötüşməmişdir. 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən keçmiş sovetlər birliyinin dağılması iqtisadiyyatın bütün sahələrində, xüsusilə kənd təsərrüfatında dərin böhran və tənəzzül meyllərinin əsasını qoydu. Fikrimizcə, aqrar sahədə böhran doğuran səbəbləri əslində üç aspektə təsnifləşdirmək daha düzgün olardı:

-siyasi proseslərdən doğan gərginliklər və bu müstəvidə təsərrüfatsızlıq hallarının genişləndirilməsi;

-iqtisadiyyatın dağılması fonunda təminatlı satış sisteminin liberallaşdırılması, eləcə də büdcədən verilən dotasiyaların dayandırılması;

-infilyasiya və kəskin qiymət artımının aqrar-ərzaq kompleksində destruktiv təzahürlər doğurması.

Beləliklə, adı çəkilən faktorlar kompleks şəkildə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının azalmasına, ərzaq bazarında qıtlıq və qiymət tarazlığının pozulmasına gətirib çıxarmaqla yanaşı bütövlükdə aqrar sahədə iqtisadi müstəqilliyin itirilməsinə gətirib çıxardı. Təbii ki, bu proseslər müstəqilliyini yenidən əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının siyasi suverenliyinə də öz mənfi təsirini göstərmişdi. Xüsusilə ölkənin zorla müharibəyə cəlb edilməsi, eyni zamanda 1993-cü ildə ölkənin vətəndaş müharibəsi təhlükəsini yaşaması və faktiki olaraq parçalanmaya məruz qalması sosial-iqtisadi proseslərə də mənfi təsir göstərməklə əhalinin həyat səviyyəsini pisləşdirdi.

Məlum olduğu kimi kənd təsərrüfatı sosial-iqtisadi mahiyyət kəsb etməklə yanaşı, eyni zamanda cəmiyyətdə siyasi sabitliyin formalaşmasında da əhəmiyyətli rola malikdir. Kənd təsərrüfatında vəziyyətin mürəkkəbləşdirilməsi 90-cı illərin əvvəllərində ölkənin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində problemlər yaradırdı.

Ulu öndər, mərhum prezidentimiz H.Ə.Əliyev cənablarının bilavasitə rəhbərliyi ilə start verilən iqtisadi islahatlar kursu ilk növbədə aqrar sahədən başlamaqla, kənd təsərrüfatında köklü dəyişikliklərin əsasını qoydu. Keçmiş sovxoz və kolxozların əmlakının özəlləşdirilməsi, onların bazarda yeni təsərrüfatçılıq formalarını yaratması kənd təsərrüfatında çoxukladlı iqtisadiyyatın formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Artıq aqrar islahatların birinci mərhələsi başa çatmış, bu mərhələdə kənd təsərrüfatında iqtisadi artım təmin olunmuşdur. Belə ki, 2005-ci ildə 21267 min ton taxıl, 1083,1 min ton kartof, 1127,3 min ton tərəvəz, 363,8 min ton bostan məhsulları, 626,7 min ton meyvə və 149,6 min tonət, 1251,9 min ton süd, 874,6min ədəd yumurta istehsal

olunmuşdur ki, bu da 1995-ci ilə müqayisədə müvafiq olaraq 2,3; 7,0; 2,6 dəfə; 8,7 dəfə; 92,8%; 82%; 51,4%, 92% artmış olduğunu göstərir.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, aqrar sahədə həllini gözləyən çoxsaylı problemlər də mövcuddur. Xüsusilə son dövrlər yanacaq-enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin artımı kənd təsərrüfatında səmərəli geniş təkrar istehsalı həyata keçirməyə imkan vermir. Oudur ki, mövcud destruktiv tendensiylərin qarşısının alınması kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına dövlət tərəfindən göstərilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Apardığımız tədqiqatlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, hazırda respublikada aqrar sahəyə dövlət yardımının dolayı formalarından istifadə olunur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 1999-cu il tarixli "Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" fərmanı ilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergi növlərindən azad olmuşdur. Doğrudur bu fərman ilk dövrlərdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Lakin məlum həqiqətdir ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi artım səviyyəsi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aşağıdır. Bundan əlavə kənd təsərrüfatının iqtisadiyyata yönəldilən məcmu investisiyaların strukturunda xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 0,7% təşkil etməsi aqrar sahənin maliyyə daşıyıcılarını aşağı salır. Beləliklə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına birbaşa dövlət yardımının göstərilməsi istər daxili və istərsə də xarici ərzaq bazarlarında yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Dövlət yardımları inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahənin tənzimlənməsinin mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Aqrar sahəyə dövlət yardımının göstərilməsi aşağıdakı arqumentlərlə şərtlənir:

-kənd təsərrüfatının bilavasitə bazar mexanizminin qanunları ilə idarə edilməsi, onun az gəlirliyi baxımından səmərəli geniş təkrar istehsalı həyata keçirməyə imkan vermir;

-kənd təsərrüfatının investisiya cəlbediciliyinin aşağı olması bu sahəyə istər xarici və istərsə də yerli kommersiya qurumlarının maraqlarını azaldır;

-kənd təsərrüfatında yerli istehsalın nəticələri kompleks məqsədli proqramların reallaşdırılmasına imkan vermir;

-aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfatçılıq subyektləri zəruri infrastruktur sistemini formalaşdırmaq iqtidarında deyildir;

-yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, aqrar sahənin davamlı inkişafının təmin edilməsi

maliyyə resurslarına olan tələbatı artırır;

-kənd təsərrüfatı məhsulları ilə sənaye məhsulları qiymətləri arasında disparitetin mövcudluğu təsərrüfat subyektlərinin və bütövlükdə aqrar sahənin maliyyə nəticələrinin iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aşağı olmasına gətirib çıxarmışdır.

Aqrar əmtəə istehsalçılarına dövlət yardımı daxili bazarda yerli kənd təsərrüfatı məhsulları təklifi həcmi-
nin artmasına xidmət etməklə bütövlükdə istehsalın stimullaşdırılmasına xidmət edir. Dövlət yardımı bütövlükdə aqrar sahənin inkişafı baxımından aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

-daxili və xarici bazarlarda yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi;

-kənd təsərrüfatının maddi bazasının gücləndirilməsi;

-aqrar sahəyə mütərəqqi texnologiyaların tərtib edilməsi;

-kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə fəaliyyətinin gəlirlərinin artırılması, onların zərərlərinin kompensasiyası;

-kənd təsərrüfatında alternativ məşğulluğun təmin edilməsi və aqrar əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılması;

-yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi.

Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarını qayğılandırıran ən mühüm problemlərdən biri aqrar bazar infrastrukturalarının formalaşdırılmamasıdır. Odur ki, transformasiya şəraitində aqrar sahəyə dövlət yardımının ən mühüm istiqamətlərindən biri də səmərəli fəaliyyət imkanlarına malik aqrar bazar infrastrukturalarının formalaşdırılmasıdır. Bu infrastruktur aqrar bazarın səmərəli fəaliyyət göstərməsinə, istehsalçı və istehlakçılar arasında qarşılıqlı zəruri əlaqələrin formalaşmasına əlverişli şərait yaratmaqla məhsulların satışı, daşınması və çatdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə yardım göstərir. Bu baxımdan aqrar iqtisadiyyatın spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla ixtisaslaşmış torpaq, maddi-texniki resurslar bazasının formalaşmasına dövlət tərəfindən təşkilati, texniki və iqtisadi yardım göstərilməsi keçid dövründə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. (1. s. 417).

Odur ki, dövlət yardımı mexanizmi aqrar sahənin tənzimlənməsi sistemində reqlamentləşdirilməlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahəyə dövlət yardımı davamlı xarakter daşıyır. Belə ki, hər bir istehsalçı üçün dövlət yardımı 2005-ci ildə Avstraliyada 4000, Kanada-da 14900, ABŞ-da 14000, Avropa Birliyi ölkələrində 21000, Yaponiyada 30000, Norveçdə 36000, İsveçdə 51000 ABŞ \$ məbləğində olmuşdur. Təkcə ABŞ-da fermerlər 30-dan çox dövlət yardımı formasından istifadə edir.

Bu sistemdə güzəştli kreditləşdirmə, məqsədli investisiyalaşma, kompleks məqsədli proqramlar həyata keçirilməsi və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Birliyi ölkələrində aqrar əmtəə istehsalçılarına dövlət

yardımı istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsulunun maya dəyərinin strukturunda 40-50%-ə qədər xüsusi çəkiyə malikdir. Təbii ki, bütün bunlar da həmin ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin aşağı düşməsinə, istehsalçıların gəlirlərinin artmasına əlverişli şərait yaratmışdır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, bazar iqtisadiyyatı ölkələrində ASK-nin dövlət tənzimlənməsinin müxtəlif sistemləri fəaliyyətdədir və bu sistemlərin mövcudluğu qanunvericilik yolu ilə də təsbit edilmişdir. Keçmiş ittifaq respublikalarında aqrar sahənin spesifik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, həm də keçid dövrünün spesifik problemləri, o cümlədən, sovet inzibati amirlik sistemindən miras qalmış problemlər mövcuddur. Bu spesifik problemlərin mövcud olması ASK-da bazarın tənzimlənməsi sisteminin mümkün qədər sürətləndirilməsini, eyni zamanda bu sistemin dövlət yardımı mexanizmləri optimal şəkildə əlaqələndirilməsini daha kəskin şəkildə qarşıya qoyur. Dövlət yardımı aqrar əmtəə istehsalçıların səmərəli fəaliyyət göstərmələrinə istiqamətləndirilməlidir. Aqrar sahəyə dövlət yardımı nəinki təkcə iqtisadi, eyni zamanda siyasi faktorlarla da sıx bağlıdır. Aqrar əmtəə istehsalçılarına dövlət yardımı ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin prioritetlərindən, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlətin rolundan da əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Dövlət yardımının səmərəliliyi onun reallaşdırılmasının müvafiq mexanizminin mövcudluğu ilə də sıx bağlıdır. (2, s. 98).

Fikrimizcə, dövlət tənzimlənməsi istemində dövlət yardımının ən mühüm elementləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

-səmərəli və perspektivli müəssisələri dəstəkləmək yolu ilə aqrar sahədə ümumi gəlir səviyyəsinin artırılması;

-əhalinin tədiyyə qabiliyyətli tələbinin stimullaşdırılması;

-antiinhisar tənzimləmə və aqrar sahənin rəqabət potensialının artırılması;

-ilk növbədə perspektivli aqrar regionlarda bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

-dövlətin aqrar bazara müdaxiləsinin həyata keçirilməsi yolu ilə sabit konyunkturun dəstəklənməsi;

-kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının güzəştli kreditlərlə təmin edilməsi;

-elmi cəhətdən əsaslandırılmış proteksionizm siyasətinin həyata keçirilməsi və yerli əmtəə istehsalçıların əcnəbi istehsalçılarla normal rəqabət şəraitinin təmin edilməsi.

Keçmiş sosialist respublikalarının təcrübəsi göstərir ki, transformasiya prosesi getdikdə dövlət dəstəyi sistemi kortəbii şəkildə vurmalaşır və buna görə də sistemli xarakter daşımır. ASK-nin dəstəklənməsi üçün mövcud sistemin əsas nöqsanları - onun qeyri-ligitimliyi, proqnozlaşdırıla bilməməsi, parakəndəliyi, həmçinin, maliyyə ödənişlərinin vaxtında həyata keçirilməməsi, yarımçıq və qeyri-ritmik şəkildə həyata keçirilməsidir.

Sözəgədən sistemin çoxsaylı elementləri qanunvericilik yolu ilə rəqlamentləşdirilmədiyi üçün həmin elementlər hər dəfə mübahisələrə səbəb olur və əmtəə istehsalçıların gələcək fəaliyyətləri üçün dəqiq oriyentirlərə çevrilə bilmirlər. Bu halda mübahisələr təkcə ayrı-ayrı maddələr üzrə maliyyələşdirmənin həcmi ilə deyil, həm də həmin maddələrin özlərinin mövcudluğu ilə bağlıdır. Üstəlik, dəstəkləmə tədbirləri dövlət tənzimləməsinin bəzi formalarından (məsələn, antiinhisar tədbirlərdən) təcrid edilmiş şəkildə tətbiq olunur və onların tətbiqinin əsas səmərəsi çox vaxt kəndə deyil, inhisarlaşdırılmış qonşu sahələrə yetişir (məsələn, mineral

gübrələr üçün dotasiyalar, əmtəə kreditləri və sair). Səmərəsiz olan - dəstəkləmə formalarının özləri deyil, bu tədbirlərin aqrar sahənin inkişafı üçün aydın aqrar strategiya olmadığı şəraitdə, xüsusən bir sıra problemlərin həll edilmədiyi şəraitdə tətbiq edilməsidir.

Aqrar-sənaye kompleksində bazar münasibətlərinə keçid adekvat dövlət tənzimləməsi mexanizmlərinin yaradılmasını tələb edir. Bununla əlaqədar, aşağıdakıları zəruri hesab edirik. Dövlət səmərəli antiinhisar siyasət yeritməlidir, özü də bu siyasəti təkcə təbii inhisarlar olan sahələrə deyil, həm də lokal inhisarçıların barəsində tətbiq olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. S.V.Salahov. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı 2004, 503 s. 2. E.C.Савченко. Экономическое регулирование агропромышленного производства. Москва -200, 320 с.

AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFINDA İNVESTİSİYA PROSESLƏRİNİN STİMULLAŞDIRILMASININ ROLU

E.N.ƏSGƏROV, aspirant
ATU

İstehsal fəaliyyətinin həyata keçirilməsi çoxsaylı faktorlarla - kapital, maddi-texniki resurslar, əmək resurslarının qarşılıqlı inteqrasiyası ilə sıx bağlıdır. İstehsalın inkişaf etdirilməsi mütləq texnologiyaların tətbiqindən, eyni zamanda kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsindən bilavasitə asılıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin praktikası göstərir ki, transformasiya prosesində milli iqtisadiyyatın formalaşması zamanı investisiya yatırılmasına tələbat daha da artır. Bu isə bilavasitə onunla əlaqədardır ki, keçid dövründə yeni qurumlar və infrastruktur obyektləri formalaşması zərurəti yaradan kapital resurslarına olan tələbat da yüksəlir. Kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsi əsas etibarilə iki mənbədən formalaşır. Bunlardan birincisi, xüsusi mənbələr - mənfəət, amortizasiya ayırmaları hesabına kapital resurslarına olan ehtiyacın ödənilməsi, ikincisi isə cəlb edilmiş mənbələr - kredit və kompleks məqsədli investisiya qoyuluşları hesabına reallaşır.

Milli iqtisadiyyatın investisiya cəlb ediliyi, onun sahə və ərazi kəsimlərinin spesifik xüsusiyyətlərindən də bilavasitə asılıdır. Bu baxımdan aqrar sahə investisiya resurslarına daha çox ehtiyacdır. Aqrar sahənin investisiya resurslarına ehtiyacılığı kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların maliyyə imkanlarının geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək iqtidarında olmaması ilə şərtlənir.

Məhz bunun nəticəsində də aqrar sahə bütünlükdə iqtisadi böhranla yanaşı texnoloji böhran da yaşayır. Hal-hazırda aqrar sahədə iqtisadi böhrandan çıxmaq mümkün olsa da texnoloji böhran davam etməkdədir. Bu isə bilavasitə onunla əlaqədardır ki, aqrar əmtəə istehsalçıların yeni texnika və texnologiyalar tətbiq et-

mək üçün maliyyə imkanları məhduddur. Kənd təsərrüfatında əsas etibarilə amortizasiya müddətini keçmiş texnika və maddi-texniki resursların tətbiqi son nəticədə əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə, məhsul itkisinin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu isə son nəticədə aqrar ərzaq kompleksində məhsul istehsalının artmasına mənfi təsir göstərir, gəlirlərin həcmi azalmasına səbəb olmaqla daxili və xarici bazarlarda səmərəli rəqabət qabiliyyətini məhdudlaşdırır.

Bu baxımdan investisiyalaşma prosesinin aktivləşdirilməsi nəinki aqrar sahənin, bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə xidmət edir. İnvestisiyalaşma prosesləri ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı arasında da asılılıq mövcuddur. Belə ki, əslində ölkəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi artması bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həllindən də asılıdır. Hər şeydən əvvəl siyasi risklərin aşağı salınması, xüsusi mülkiyyət hüququ rejiminin müəyyənləşdirilməsi, yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi, kreditə görə faiz dərəcələrinin iqtisadiyyatın real sektorunda gəlirlərin səviyyəsinə uyğunlaşdırılması investisiya cəlb ediliyinin yüksəldilməsinin başlıca şərti hesab edilir. (1)

Adı çəkilən məələnin həlli milli iqtisadiyyatın ən mühüm seqmenti olan kənd təsərrüfatında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı yüksək riskli fəaliyyəti özündə əks etdirir. Kənd təsərrüfatında investisiya qoyuluşları iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə uzunmüddətli ödəmə qabiliyyətinə malikdir. Bu isə kənd təsərrüfatının investisiya cəlb ediliyinin aşağı olmasına gətirib çıxarır. Kənd təsərrüfatının investisiya cəlb ediliyinin aşağı olması təkrar istehsalın "tələb - istehsal - gəlir - yığım" mexanizminin pozulması ilə də sıx əlaqədardır.